

הרב ישראל דנדרוביץ

שואלין ודורשין בהלכות הפסח

האחרונים שואלים מדוע השמיט הרמב"ם את הדין ששואלין ודורשין בהלכות הפסח - הם גם תמהים מה ההוכחה מכך ש'משה עומד בפסח ראשון ומזהיר על הפסח שני' לדין 'שואלין ודורשין', בעוד שאילו בני ישראל לא היו יודעים את הלכות פסח שני הם לא היו יכולים לערוך אפילו את פסח ראשון כהלכתו - פלפול מקיף בשאלות אלו המתרחץ גם קושיה נוספת שנתחבט בה הגאון החריף מהר"ם ברבי רבה של פרשבורג בדרשתו לשבת הגדול

שלושים יום

קיימא לן: "שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלשים יום" (בבלי פסחים דף ו.; ירושלמי פסחים פ"א ה"א). כידוע, לא ב'הלכות תלמוד תורה' בלבד מדובר כאן, כי אם בכל צרכי הפסח אשר יש על האדם להתחיל בהכנתם שלושים יום קודם החג, וכפי שכבר כתב רבינו המאירי בספרו 'בית הבחירה' (ע"ז דף ה. ד"ה מה): "מה שאמרו שואלין בהלכות הפסח קודם לפסח שלשים יום, לא סוף דבר שאלה בהלכות החג, אלא כל השתדלות של צרכי החג בכלל זה, ר"ל שראוי להתחיל ולהשתדל בצרכי החג קודם החג שלושים יום".

למרבה הפלא, הלכה פסוקה זו על חובת השאלה והדרישה קודם הפסח, שהובאה על ידי רבותינו הפוסקים בטור ובשולחן ערוך (או"ח סימן תכט), הנה נעדר מקומה בספרי הנשר הגדול רבינו הרמב"ם ולא הובאה להלכה בידו החזקה. והשמטה זו שבוודאי באה בכוונה תחילה ולא על חינוך היא נעשתה הרי היא אומרת דרשני: מה ראה הרמב"ם שלא להביא הלכה זו המוסכמת על שני התלמודים.

הרה"ק רבי אברהם מטשכנוב בספרו 'בית אברהם' (חידושי פוסקים סי' תכט) מביע את תמיהתו על השמטה זו במילים ברורות: "והנה לא מצאתי ברמב"ם שיכתוב הדין דשואלין ודורשין בהלכות הפסח בשום מקום ואיני יודע למה השמיטו, וצריך עיון רב".

הוא אינו הראשון שמבחין בהשמטה זו, ורבים וטובים מרבותינו האחרונים שאלו ודרשו בהלכת פסח זו, כשבראש כולם ניצב הגאון רבי ישעיה פיק הכותב בספרו 'אומר השכחה' (אות נא): "... אבל עניין עצמו דשואלין ודורשין קודם לפסח שלושים יום לא זכרו ולא פקדו מאומה, ומצוה ליתן טעמא".

ואם אמרו שמצוה לשמוע דברי חכמים, הרי שבוודאי הדברים אמורים בנידון דידן שבעל 'אומר השכחה' כותב כי מצוה לתת טעם לשבח על כך שהרמב"ם השמיט דין זה. כדי לעשות זאת עלינו לצלול אל מעמקי ים הלכה זו, ומשם לדלות את טעמו של הרמב"ם בזה דבר השמיט"ה.

עומד בפסח ראשון ומזהיר בפסח שני
הן בבבלי והן בירושלמי מובא אותו טעם לדין זה ש'שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלשים יום'. הירושלמי (שם) כותב זאת בקיצור: "אמר רבי יוחנן טעמון דרבנין: שכן משה עומד בפסח ראשון ואומר להן הילכות הפסח השני", ואילו הבבלי (שם) מוסיף לכך את הפסוקים המתאימים: "שהרי משה עומד בפסח ראשון ומזהיר על הפסח שני, שנאמר 'ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו' וכתוב 'ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם'".

משה רבינו עמד בזמן הקרבת פסח ראשון (שהוא ביום י"ד בניסן) ודרש לבני ישראל את הלכות הקרבת פסח שני (שהוא

תקל"ו. פסחים ו: ד"ה שהרי משה) מביא זאת בשם 'מקשין העולם', והוא שאכן היה מוכרח משה רבינו לעמוד בפסח ראשון ולהזהיר את הלכות פסח שני מצד זה שהלכות פסח שני היו נוגעים במישרין לקיום פסח ראשון, ואילולי זה שבני ישראל היו יודעים את הלכות פסח שני היו יכולים לבוא לידי תקלה חמורה בקיום מצות פסח ראשון, וכמובן שלפי זה אין לנו כל ראייה ששואלין ודורשין בהלכות הפסח.

ויסוד הקושיה עמדה וגם נצבה על דברי הגמרא במסכת פסחים (דף פה:): הדנה בהלכות שבירת עצם בקרבן פסח: האם מה שהתורה אמרה (שמות יב מו): "ועצם לא תשברו בו" תקף דווקא בעצם שאין בו מוח, אולם בעצם שיש בו מוח מותר לשבור את העצם כדי להוציא מתוכו את המוח ולאכול, כיון שחיוב אכילת הפסח כולל גם את הבשר שבתוך העצם, או שמא אין חילוק והאיסור לשבור את העצם תקף בין בעצם שיש בו מוח ואף בעצם שאין בו מוח, שכן החיוב לאכול את הפסח הוא דווקא בבשר שעל גבי העצם ולא בבשר שבתוך העצם.

קובעת הגמרא שמצד אחד יש סברה לומר שאיסור שבירת העצם אינו תקף אצל עצם שיש בו מוח, וזאת מחמת הכלל הידוע ש'עשה דוחה לא תעשה'; ואף כאן העשה של (שמות יב ח): "ואכלו את הבשר בלילה הזה" המחייב לאכול את כל קרבן הפסח היה ראוי לו לדחות את הלאו של "ועצם לא תשברו בו" כדי שיוכלו לאכול אף את המוח שבתוך העצם.

אולם להלכה אין אנו אומרים כך כיון שיש לנו על כך גילוי מילתא מהלכות 'פסח שני' המלמדנו שאיסור שבירת עצם הוא גם בעצם שיש בו מוח, וזאת במה שמצאנו שהתורה בהלכות פסח שני חוזרת שוב ואוסרת לשבור עצם, וכמו שנאמר (במדבר ט יב): "ועצם לא תשברו בו", והרי דין זה אינו צריך להיאמר שכן התורה תיכף ומיד מוסיפה ואומרת: "ככל חקת הפסח יעשו

ביום י"ד באייר). הרי אומר: שלושים יום קודם מועד פסח שני כבר לימד משה רבינו את הלכות פסח שני, ומכאן אנו למדים ששלושים יום הוא משך הזמן שראוי להקדים את לימוד ההלכות, ולכך גם בפסח ראשון ראוי להקדים את לימוד ההלכות בשלושים יום קודם החג.

אין סיבה אחרת להזהיר על פסח שני

ברור ופשוט שדרשה זו אינה יכול להיאמר אלא בכפוף לכך שאין כל צורך בפסח ראשון לדעת את הלכות פסח שני, כך שאם משה רבינו עמד בפסח ראשון ודרש בהלכות פסח שני בעוד שאין זה מעניינם של מקיימי הפסח ראשון, אין זאת אלא מחמת שישנו חיוב לדרוש בהלכות הפסח קודם הפסח שלושים יום.

וכך אכן מסתבר, שהלא מקיימי פסח ראשון מה יתן להם ומה יוסיף להם הלכות פסח שני, והמה שיוצאים הם ידי חובתם בפסח ראשון לא מעלה ולא מוריד להם פרטי ההלכות של פסח שני. ואם למרות זאת, דרש משה רבינו לכלל בני ישראל את הלכות פסח שני, הרי שזהו רק מחמת חיוב השאלה והדרישה בהלכות הפסח, ושפיר אנו למדים מכאן שהוא הדין קיים גם בשלושים יום קודם פסח ראשון.

אולם לו יצויר שכדי לקיים את סידור פסח ראשון כהלכתו ככל חוקתו ומשפטו, יש על מקיימי פסח ראשון גם לדעת את הלכות פסח שני, הרי שכמובן אין כל ראייה מכך שמשה רבינו עמד בפסח ראשון והזהיר על הפסח שני ששואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלושים יום, כיון שניתן לומר שכל מה שהזהיר על הפסח שני היה 'מענינא דיומא' כדי שידעו את אותם הדינים הנוגעים להם לקיום פסח ראשון.

מקשין העולם

והנה כבר לפני מאות שנים נתבדר בעולם התורה קושיה עצומה, אשר הגאון רבי אלעזר קאליר בספרו 'אור חדש' (פפד"א

מקום שניתן לקיים הן את הלאו והן את העשה אין אומרים עשה דוחה לא תעשה, והרי כאן ניתן להוציא את המוח שבעצמות על ידי 'גומרתא' - גחלת, והרי השורף בעצמות אין בו משום שבירת עצם.

ויש לתרץ קושייתם בפשיטות שהפסוק נצרך לאופן שבו חל ליל פסח בשבת, שבו לא ניתן להשתמש בגומרתא וקמ"ל שאסור לשבור את העצם. והנה מדברי הגמרא (שבת דף פט:) עולה שליל ט"ו בניסן באותה שנה שהקריבו בה את פסח מדבר חל במוצאי שבת, ונמצא שהיו יכולים להוציא המוח על ידי גומרתא, כך שגם בלא הלימוד מפסח שני לא היו נכשלים בשבירת עצם, מחמת שהעשה אינו דוחה ל"ת באופן שאפשר לקיים שניהם. ונמצא שהלכות פסח שני אכן לא נגעו להלכה באותה שנה שבה משה הזהיר על פסח שני, ועל כרחך שלא עשה כן אלא מחמת ששואלין ודורשין בהלכות הפסח, וזה נפלא.

עשה ולא תעשה - מה חמור ממה

והנראה לענ"ד ליישב את 'קושיית העולם' כמין חומר בהקדם מה שראוי להתבונן בכלל זה התפוס בידינו: "עשה דוחה לא תעשה" ולהבין את משמעותו. בהשקפה ראשונה נראה לכאורה כי מצוות העשה המה יותר חמורים ממצוות הלא תעשה, והא ראייה - שבמקרה שקיים עימות בין העשה להלא תעשה אנו מעדיפים את העשה והוא דוחה את הלא תעשה.

אולם האמת הפשוטה אינה כך כי לעולם הלא תעשה הינו חמור יותר מהעשה, וכל מה דקיימא לן שעשה דוחה לא תעשה אינו אלא גזירת הכתוב מיוחדת המעדיפה את קיום העשה מאשר השמירה על הלא תעשה.

והדברים מפורשים במסכת יבמות (דף ז.) ששם דנה הגמרא האם עשה גם דוחה לא תעשה שיש בו כרת, כשמצד אחד טוענת הגמרא שיש מקום לומר: "אימר דאמרינן דאתי עשה ודחי לא תעשה - לא תעשה גרידא. ל"ת שיש בו כרת מי שמעת ליה

אותו" ואם אנו כבר יודעים שהלכות פסח שני תואמים בדיוק להלכות פסח ראשון לשם מה נכפל איסור שבירת עצם.

אלא מסיקה מכך הגמרא שכפילות זו בפסח שני מלמדת אותנו שאיסור שבירת עצם נאמר בין בעצם שיש בו מוח ובין בעצם שאין בו מוח, וגם מטרת קיום העשה של אכילת בשר הפסח אינה מצדיקה לעבור על הלאו של שבירת העצם.

נמצאנו למדים שהלכות פסח שני מלמדים אותנו דין חשוב ומהותי ביותר בהלכות פסח ראשון, שכן אילולי זה שהתורה השמיעה לנו בהלכות פסח שני את איסור שבירת עצם, היינו סבורים לומר בפסח ראשון שקיימת חובה לשבור את כל העצמות שיש בהם מוח כדי לאכול את הבשר שבתוך העצם, ועל זה קמ"ל התורה בהלכות פסח שני שאיסור שבירת עצם תקף גם בעצם שיש בו מוח.

ומעתה 'מקשין העולם' כיצד אנו יכולים ללמוד מכך שמשנה רבינו עמד בפסח ראשון והזהיר על הלכות פסח שני את הדין ששואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלוש יום, שמא אין דין שכזה וכל מה שהוכרח משה בפסח ראשון להזהיר גם על פסח שני הוא כדי לאפרושי מאיסורא שלא יטעו לומר שיש לשבור עצמות שיש בהם מוח כדי לאכול את הבשר שבהם, ועל זה הוא שאמר להם משה את הלכות פסח שני שמשם למדנו שהאיסור הוא גם בעצם שיש בו מוח. [אוצר החכמה 30/08/2018]

באותה שנה יכלו להשתמש בגחלת

רבותינו בעלי הפלפול הפליאו לעסוק בדברי תורה אלו והעלו בידם תירוצים נהדרים ליישב קושיה זו, ולחיבת הקודש אעתיק בכאן את תורף אחד מתירוציו של הגאון בעל 'אור חדש'.

התוספות (פסחים פה. ד"ה כשהוא) מקשים לשם מה צריך את הלימוד מפסח שני כדי למדנו שלא נאמר שהעשה דאכילת פסח דוחה את הלאו דשבירת עצם. הרי בכל

חמור מהעשה, ורק מחמת גזירת הכתוב הוא מה שקיימא לן שעשה דוחה לא תעשה.

נמצא לפי זה שבאותם המצוות שנצטוו בני ישראל קודם מתן תורה לא היה נאמר בהם את הכלל של 'עשה דוחה לא תעשה', שכן כל כוחו של כלל זה בא מדין כלאיים בציצית, וקודם מתן תורה שלא ידענו מהיתר זה גם לא ידענו מכך שעשה דוחה לא תעשה.

ומצאתי שכבר ייסד לנו כן הגאון האדיר רבי מנחם זעמבא הי"ד, הודה והדרה של ארץ פולין המעטירה, בהסכמתו לספר 'מנחת ביכורים' (עלברג, ווארשא תרצ"ז). ומשם לחידושי הגרמ"ז סי' ט) שקודם מתן תורה אכן לא היה נוהג כלל זה ש'עשה דוחה לא תעשה', שהרי זה חידוש מכח גזירת הכתוב, ואילולי שהתורה אמרה אין אנו יכולים לאמרו.

וכעין דוגמא לכך ניתן לראות במאמרי 'מאימתי מספרין ביציאת מצרים' שנתפרסם זה מכבר במאסף התורני 'בית אהרן וישראל' (ניסן תשס"ה) אשר בו הבאתי מדברי רבותינו האחרונים הקובעים כי דין זה שהנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמא לא נהג קודם מתן תורה, כיוון שהמיעוט שממנו לומדים זאת עדיין לא נאמר קודם מתן תורה, ע"ש.

משה עמד בפסח ראשון

קודם מתן תורה

ובזה מיושב קושיה זו ש'מקשין העולם' בטוב טעם ודעת, והוא שלא ניתן לומר שמשה עמד בפסח ראשון והזהיר על פסח שני כדי ללמדם שהם אסורים לשבור עצם שיש בו מוח גם בפסח ראשון, שכן בהיותם קודם מתן תורה הרי שגם בלא הילפותא מפסח שני הם היו יודעים זאת מכח הסברא הפשוטה, שהרי לא תעשה הוא יותר חמור מעשה, ולא ייתכן שהעשה של אכילת פסח יבוא וידחה את הלא תעשה של שבירת עצם.

דדחי" אולם מצד שני עונה על כך הגמרא: "אטו עשה דוחה את ל"ת, לאו לא תעשה חמור מיניה, וקאתי עשה ודחי ליה, מה לי חומרא זוטא, ומה לי חומרא רבה".

הוי אומר: בכל מקרה לא תעשה הוא יותר חמור מעשה, כמוכח מכך שעונשו הוא במלקות (רש"י שם) ואם התורה משמיעה שבכל זאת עשה דוחה לא תעשה, הרי ששוב אין חילוק אם מדובר בלא תעשה שחמור מעט או שהוא חמור הרבה. ולנידון דידן מוכח להדיא שהלא תעשה הוא חמור יותר מהעשה.

ראיה נוספת ליסוד זה שמעיקר הדין לא תעשה חמור מעשה אנו מוצאים בדברי הגמרא במסכת יומא (דף פה:): "תשובה מכפרת על עבירות קלות על עשה ועל לא תעשה. השתא על לא תעשה מכפרת, על עשה מיבעיא", ומפורש כאן כיסוד הנזכר שהלא תעשה הוא יותר חמור מעשה, כך שאם התשובה מכפרת על הלא תעשה בוודאי שהיא מכפרת על העשה.

קודם מתן תורה

ולמרות זאת שמעיקר הדין הלא תעשה הוא יותר חמור מהעשה, באה התורה וגזרה את הדין שהעשה דוחה את הלא תעשה, וזה נודע לנו ממה שהסמיכה התורה ואמרה (דברים כב יא-יב): "לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדו. גדלים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך אשר תכסה בה", ודרשו במסכת יבמות (דף ד:): שמכאן למדו שמותר להטיל כלאיים בציצית, וזה בנין אב לכל התורה כולה שעשה דוחה ללא תעשה.

ומעתה בואו חשבון כיצד היה הדין אילולי גילוי זה שלמדנו בהיתר כלאיים בציצית, האם גם מדעתנו היינו יכולים לומר שעשה דוחה לא תעשה - ברור שלא, שכן הסברא היא להיפך והדעת נותנת שהלא תעשה הוא זה שידחה את העשה, שהרי כפי שהעלינו עד כה הרי שהלא תעשה הוא יותר

שביעית, דהרי לא התיר לגבי נבלה אלא ספיחי שביעית שהם מדברי סופרים... ודברים תמוהים הם בעיני, דהרי נבלה בלאו ושביעית בעשה, וטפי עדיף שנאכילהו איסור עשה משנאכיל אותו איסור לאו".

אלא כותב מהר"ם בן חביב שמכאן ראיה לדעת הרמב"ם על חומרת עשה יותר מלא תעשה: "ומכח קושיא זו צריך לומר דאיסור עשה הוא יותר חמור מאיסור לאו". ועל כך הוא מוסיף: "ובינתי בספרים ומצאתי סעד לסברא זו ממה שכתב הרמב"ן בפרשת יתרו... אשר גם מדבריו עולה כי איסור עשה הוא חמור מלא תעשה.

שהרי כך דיבר בקדשו רבינו הרמב"ן בנימוקיו על התורה (שמות כ ז) שמצוות העשה שבתורה הם ממידת האהבה והרחמים, שכן העושה את מצות אדוניו הרי הוא אהוב לו ואדוניו מרחם עליו, ואילו מצוות הלא תעשה הם ממידת הדין והיראה, כי הנשמר מעשות דבר הרע בעיני אדוניו ירא אותו.

ובזה מסביר הרמב"ן: "ולכן מצות עשה גדולה ממצות לא תעשה, כמו שהאבהה גדולה מהיראה, כי המקיים ועושה בגופו ובממונו רצון אדוניו הוא גדול מהנשמר מעשות הרע בעיניו, ולכך אמרו דאית עשה ודחי לא תעשה. ומפני זה יהיה העונש במצות לא תעשה גדול ועושין בו דין כגון מלקות ומיתה, ואין עושין בו דין במצות עשה כלל".

דעת הרמב"ן איפוא היא שהעונש הניתן בלא תעשה אינו מלמדנו על חומרתו אלא להיפך שמכיוון שהלא תעשה הוא ממידת הדין היראה הרי שזוהי הסיבה שמענישים על כך, אולם מעלת מצוות העשה גדולה עשרת מונים שהרי היא ממידת האהבה והרחמים.

ישוב הגמרא במסכת יבמות

ועדיין זכורים אנו מדברי הגמרא במסכת יבמות שהעסקנוה לעיל הכותבת להדיא

רק לאחר מתן תורה שבו נאמר דין היתר כלאיים בציצית וממנו למדנו את הכלל שעשה דוחה לא תעשה, אכן נתעוררה השאלה שמא גם העשה של אכילת פסח ידחה את הלאו של שבירת עצם, ועל כך בא הלימוד מפסח שני לגלות לנו אף על פסח ראשון שאיסור שבירת עצם הוא בעצם שיש בו מוח ובין בעצם שאין בו מוח.

וכיוון שכן הרי שאין כל סיבה לומר שמשה עמד בפסח ראשון והזהיר על הפסח שני מחמת הלכות הנוהגות בפסח ראשון, ושפיר לומדים מזה ששואלים ודורשים בהלכות הפסח קודם הפסח שלושים יום, ואתי שפיר בטוב טעם.

דעת הרמב"ם והרמב"ן שעשה חמור

ואם חומה הוא נבנה עליה טירת כסף ליישב את הקושיה שבה פתחנו, מדוע השמיט הרמב"ם דין זה ששואלים ודורשים בהלכות הפסח קודם הפסח שלושים יום, ונוכיח שהרמב"ם לשיטתו לא היה יכול להסכים עם כך.

ויבואר זאת בהקדם מה שפסק הרמב"ם (פי"ד מהלכות מאכלות אסורות הל' טז-יז): "מי שאחזו בולמוס מאכילין אותו דברים האסורים מיד עד שיאורו עיניו... ומאכילין אותו הקל הקל תחלה... כיצד, היו לפנינו טבל ונבלה מאכילין אותו נבלה תחלה שהטבל במיתה; נבלה וספיחי שביעית מאכילין אותו ספיחי שביעית שאסורין מדברי סופרים כמו שיתבאר בהלכות שמטה... וכן כל כיוצא בזה".

הגאון מהר"ם בן חביב בספרו 'תוספות יום הכפורים' (בתוך 'שמות בארץ', יומא פג.) מבחין שהרמב"ם דייק בלשונו ולא העמיד את איסור שביעית מול איסור נבילה אלא זו בלבד הוא שאמר שספיחי שביעית שאסורים מדרבנן הם אלו שיותר קלים מנבילה, ואילו בשביעית עצמו אין להעדיפו על הנבילה.

ועל כך הוא כותב: "ומשמע מדבריו דנבלה ושביעית יתנו לו נבלה ולא יתנו לו

אלא אומר על כך מהרי"ט אלגאזי: "הא ליתא, דסברת הר"ם אינו אלא באיסורין, אבל במצות עשה אם נסתפק אם קיים המצוה או אם חייב לעשות המצוה מן התורה חייב מספק לקיים העשה, דכיון דעשה אלים מלאו דהא קי"ל דאתי עשה ודחי ל"ת, לענין ספק נמי אלים וחייב מספק".

הרי לנו בזאת מקום נוסף שבו מגיעה לידי ביטוי דעתו של הרמב"ם שעשה הוא בעצמותו חמור יותר מלא תעשה, וזוהי הסיבה שספק עשה הרי הוא לחומרא מהתורה.

הרמב"ם לשיטתו אויל

ההשלכה לנידון דידן מהוכחות אלו שהביאו מהר"ם בן חביב ומהרי"ט אלגאזי בדעת הרמב"ם היא שכלל זה שעשה דוחה לא תעשה אינו מחמת גזירת הכתוב אלא יש בכך מן הסברא, שכן דווקא אם אנו אומרים שלא תעשה חמור מעשה הרי שצריכים אנו לומר שדין זה שעשה דוחה לא תעשה הוא מגזירת הכתוב, אולם אם נאמר שעשה הוא חמור מלא תעשה הרי שהסברא נותנת שהעשה תדחה את הלא תעשה.

ברור איפוא שאם עשה דוחה לא תעשה מכוח הסברא הרי שכבר אין בזה חילוק בין קודם מתן תורה ללאחר מתן תורה, ונמצא שבני ישראל בעומדם לעת עריכת פסח ראשון היו יכולים לטעות ולומר שחייבים הם לשבור כל עצם שיש בו מוח כדי לאכול את הבשר שבתוכו, מצד הסברא שהעשה החמור של אכילת הפסח דוחה את הלאו הקל של שבירת עצם.

כך שאילולי שעמד משה רבינו בפסח ראשון והזהיר להם על פסח שני שממנו נלמד האיסור של שבירת עצם אפילו בעצם שיש בו מוח, הרי שאפילו את פסח ראשון הם לא היו עורכים כהלכתו שכן הם היו נכשלים באיסור שבירת עצם שיש בו מוח.

נמצא שמכך שמשע עומד בפסח ראשון ומזהיר על פסח שני אין כל ראייה ששואלין

שלא תעשה הוא יותר חמור מעשה, והרי זה עומד בסתירה גמורה לשיטות הרמב"ם והרמב"ן המובאות כעת. ואכן הגאון רבי עקיבא איגר מעיר זאת פעמיים: הן ב'גליון הש"ס' במסכת יבמות על אתר הוא מראה מקום ומציין לדברי הרמב"ן בפרשת יתרו, והן בהגהותיו לספר 'תוספות יום הכפורים' על אתר, הוא מפנה לדברי הגמרא במסכת יבמות.

אין זה נושא מאמרנו עתה, אולם יצוין שכבר האריכו רבותינו האחרונים לדון הרבה ולסלסל בשיטות אלו הסוברים שעשה הוא יותר חמור מלא תעשה וליישבם באופן שלא יסתרו מדברי הגמרא במסכת יבמות.

לשם משל, ראה להגאון רבי שלמה קלוגר בספרו שו"ת 'שנות חיים' (סי' קנג) הכותב שכל מה שאמרה הגמרא "אטו עשה דוחה את ל"ת, לאו לא תעשה חמור מיניה, וקאתי עשה ודחי ליה, מה לי חומרא זוטא, ומה לי חומרא רבה" אין זה אלא לפי ההוא אמינא שבגמרא, אולם לפי המסקנא שאין עשה דוחה לא תעשה שיש בו כרת, חייב להיות שהדחייה היא אכן מכח שעשה הוא חמור יותר מלא תעשה ולכן אין בכח עשה לדחות לא תעשה כשיש בו כרת.

הוכחה נוספת בדברי הרמב"ם

ראיה נוספת ששיטת הרמב"ם היא שעשה הוא יותר חמור מלא תעשה הביא הגאון מהרי"ט אלגאזי בהלכות בכורות (פ"ג אות מ) המקשה סתירה בדברי הרמב"ם, שהנה מצד אחד ידועה דעת הרמב"ם בחיבורו הגדול בכמה מקומות (טומאת מת פ"ט הלי"ב; כלאים פ"י הלכ"ז) דדין זה שספיקא דאורייתא לחומרא אינו אלא מדברי סופרים, אולם מהתורה ספיקא לקולא.

ואילו מצד שני מצאנו שהתורה מחייבת ספק יולדת להביא קרבן, וכמו שפסק כן הרמב"ם בהלכות מחוסרי כפרה (פ"א ה"ז), ולכאורה היה ראוי שהתורה לא תחייב קרבן על הספק כדין כל הספיקות שהם לקולא.

וזאת מחמת שהרי כל הסברא החיצונה לחייב שבירת עצם שיש בו מוח הוא רק מחמת הדין שעשה דוחה לא תעשה, והעשה של אכילת הפסח דוחה את הלאו של שבירת עצם, ולכן צריך פסוק מיוחד בפסח שני כדי להשמיע לנו את האיסור; אולם לאחר שאנו כבר יודעים שאין עשה דוחה לא תעשה בקדשים, אם כן גם בלא הלימוד מפסח שני היינו יודעים שאין לומר שהעשה של אכילת הפסח ידחה את הלאו של שבירת עצם, ואם כן הלימוד המיוחד בפסח שני לשם מה הוא בא, ועיין שם היטב בסגנון דבריו בקושיה זו, וראה בשו"ת 'בנין ציון' (מייזליש, סימן לו) מה שכתב בזה.

קודם מתן תורה העשה דחה גם בקדשים

אך לפי האמור בדברי הרמב"ם יתורץ הקושיה על דרך הפלפול: אכן דעת הרמב"ם היא שעשה חמור מלא תעשה, כך שהסברא נותנת שעשה דוחה לא תעשה, ולכן לא ניתן לומר שקודם מתן תורה לא נהג כלל זה; אולם עדיין ניתן להשתמש עם תורף הרעיון כלפי החידוש שאין עשה דוחה לא תעשה בקדשים, ולומר שמכיוון שהסברא נותנת שעשה דוחה לא תעשה, ואילו ההגבלה על כלל זה האומרת שאין עשה דוחה לא תעשה בקדשים היא זו הנלמדת מפסוק 'יקדש', הרי שקודם מתן תורה לא הייתה נוהגת הגבלה זו והעשה היה דוחה אפילו לא תעשה בקדשים.

נמצא שבעת אשר עמד משה בפסח ראשון והזהיר על פסח שני, וכאמור היה זה כדי להזהיר את ישראל שלא לשבור עצם שיש בו מוח, הרי שמוכרח היה ללמוד זאת מהפסוק שנאמר בפסח שני, כיוון שהלימוד שאין עשה דוחה לא תעשה בקדשים עדיין לא נאמר קודם מתן תורה, וזה כפתור ופרח.

ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלושים יום, כי זה יכול להיאמר דווקא אם להלכות פסח שני אין כל קשר לפסח ראשון, כך שהעיסוק המוקדם בהלכות פסח שני הוא אכן מדין זה, אולם לדעת הרמב"ם היה עליו לומר את הלכות פסח שני כדי שבני ישראל ידעו את הלכות פסח ראשון.

ובזה הרמב"ם אזיל לשיטתו שמכיוון שדעתו היא שעשה חמור מלא תעשה כמו שהוכיחו מהר"ם בן חביב ומהרי"ט אלגאזי, הרי שלדעתו עשה דוחה לא תעשה מכוח הסברא, ולכן כלל זה נאמר גם קודם מתן תורה, והיו בני ישראל יכולים לטעות שחייבים הם לשבור את העצמות שיש בהם ^{אוצר החכמה} מוח כיוון שהעשה של אכילת פסח דוחה את הלאו של שבירת עצם, ולכן עמד משה והזהיר על פסח שני שמשם למדנו שאיסור שבירת עצם הוא גם בעצם שיש בו מוח, ונמצא שאין ראיה מכאן ששואלין ודורשין בהלכות הפסח, ולכן השמיט זאת הרמב"ם.

30/08/2018

קושיית מהר"ם ברבי

ובמסילה זו שאנו עולים בדעת הרמב"ם יעלה בדינו דבר נאה ליישב קושיה עצומה שנתחבט בה הגאון החרף מהר"ם ברבי רבה של פרשבורג (ב'דרשה שנייה לשבת הגדול' בתוך 'חידושי מהר"ם ברבי' ח"א, דינפורט תקמ"ו).

המעין היטב בדברי הגמרא במסכת זבחים (דף צז:): יראה שמהפסוק 'יקדש' (ויקרא ו כ) נלמד שאין עשה דוחה לא תעשה בקדשים. אם כך, הקשה מהר"ם ברבי, לשם מה צריכה התורה לכתוב לנו בהלכות פסח שני את הפסוק (במדבר ט יב): "ועצם לא ישברו בו" שממנו דורשת הגמרא במסכת פסחים (דף פה:): שאיסור שבירת עצם הוא גם בעצם שיש בו מוח, הלא גם בלא פסוק זה היינו יודעים זאת מכח הכלל שאין עשה דוחה לא תעשה בקדשים.

